

Jelena Govedarica

*APORIJA LJUDSKIH PRAVA
IZ UGLA KANTOVE FILOZOFIJE POLITIKE*

APSTRAKT: Ontološki dualizam ljudskih prava, njihov idealni i realni aspekt, uzrok je njihove aporetičnosti. Da li ljudska prava ovom dvostrukom prirodom služe „moralizovanju“ ili „civilizovanju“ ljudi? Analizom osnovnih pojmova Kantove filozofije javnog prava i istorije, autorka će zaključiti da su „moralna prava“ kontradiktoran pojam i da se o njima ne može istovremeno govoriti u oba smisla, ako želimo da izbegnemo paradoks. Ukoliko ih smatramo juridičkim zakonima, ljudska prava imaju konstitutivnu ulogu u zakonodavstvu određene države i iz njih analitički sledi pravo prisile. Ukoliko ih, međutim, razumemo kao moralne zakone, ona neće biti pravno uteriva i njihova funkcija će biti isključivo regulativna.

KLJUČNE REČI: Kant, ljudska prava, zakon, pravo, moral.

Uvod

“Nas su u velikom stupnju *kultivisale* nauka i umetnost. Mi smo *civilizovani* i pretovareni raznoraznim društvenim uljudnostima i pristojnostima. Ali još vrlo mnogo nedostaje da bismo se smatrali već *moralizovanim*. Jer, ideja moralnosti još spada u kulturu; ali primena te ideje, svedena samo na častoljublje i spoljašnju pristojnost koji nalikuju moralu, sačinjava samo civilizaciju.”¹

Čudljivi tok ljudske stvarnosti nikada nije napuštala ideja moralnosti. Ako pokušamo da zauzmemo apstraktnu poziciju sudije istorijskih zbivanja i odatle promatramo ples ljudske slobode, ako se onda zapitamo jesmo li danas tek civilizovani ili već moralizovani, uočićemo kriterijum koji bi mogao voditi naše suđenje u odgovoru na postavljeno pitanje: ljudska prava. Njihov ontološki dualizam je razlog što ćemo im u radu pripisati ovako značajnu ulogu. Naime, kao moralna prava ona imaju idealnu egzistenciju i ulogu u moralizovanju ljudi. No, kao juridički zakoni ona su realni kriterijum legalnosti ljudskih postupaka, čime utiču jedino na civilizovanje građana. Namera ovog članka jeste da pomoću Kantove filozofije javnog prava, osvetli aporiju ljudskih prava, njihovu kontraintuitivnu prirodu „moralnih prava“.

1 Imanuel Kant, *Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 27 – 41, str. 36.

U tu svrhu, prvi deo rada ukazaće koje osobine slede iz ove ontološke dvostrukosti, osobine koje pravo mora imati da bi bilo ljudsko pravo. Iste karakteristike biće osnova da tri vrste prava u Kantovoj filozofiji normativno izjednačimo sa ljudskim pravima.

Nastavak ogleđa nametnuće pitanje: ako su ljudska prava normativni kriterijum državnog uređenja i legitimiteta vladavine, da li njihovo kršenje može opravdati suspenziju suverenosti države i vojnu intervenciju međunarodnih organizacija? Odgovor će slediti iz analize uslova za dostizanje večnog mira: Kantovog kriterijuma valjanog državnog uređenja – republikanizma i Kantovog suda o legitimnim postupcima država pri uspostavljanju međunarodnog javnog prava. Naime, ako je večni mir cilj međunarodne politike, u istom smislu u kome je to zaštita ljudskih prava na globalnom nivou, da li je taj cilj dovoljan da opravda rat kao sredstvo za njegovu dostizanje?

Ova razmatranja navešće nas da zaključimo da su moralna prava protivrečan pojam, jer su moral i pravo dve raznorodne (iako ne suprotne) vrste zakona. Sledeći metodu Kantovog kritičizma, važenje i primenu ljudskih prava ograničićemo na statutarno pravo pojedinih država, koje su putem odluka opšte narodne volje takva prava želela kao deo sopstvenog zakonodavstva. Ona će ipak zadržati svoju normativnu funkciju na globalnom nivou. Naime, biće kriterijum za ocenjivanje civilizacijskog stupnja jednog naroda i stepena njegove prosvećenosti. Izvan ovih granica, ljudska prava mogu zahtevati regulativnu, normativnu univerzalnost, ali ne i njihovu opštost i nužnost juridičkih zakona.

Fundamentalna svojstva ljudskih prava

Ljudska prava možemo odrediti prema svojstvima koja im filozofi i pravni teoretičari priznaju, nezavisno od brojnih neslaganja:

- Ljudska prava svaki čovek poseduje isključivo zato što je ljudsko biće, iz čega sledi da su ona univerzalna i neotuđiva.
- Zato što su moralne norme, ona nisu podložna promeni i ukidanju.
- Kao moralne norme (zasnovane na principima slobode², jednakosti i solidarnosti³), ona štite dostojanstvo i autonomiju ličnosti.

2 Ljudska prava zasnovana na principu slobode su *negativna* prava, politička prava ili građanske slobode, čime je implicitno naglašeno da je njihova svrha zapravo nalog državam da se uzdrže od mešanja u individualne slobode građana. Ona štite nezavisnost čoveka u odnosu na državu, koja se u njegove slobode može uplitati samo do one mere koju zahteva uređenje života u društvu.

3 Prava koja proizilaze iz principa jednakosti i solidarnosti nazivaju se *pozitivnim* ljudskim pravima. U odnosu na ova prava od države se zahteva da bude aktivna, da stvori preduslove

– Ljudska prava su i juridički zakoni, zbog čega su nužno pravno uteriva.

Osobina ljudskih prava koja, sasvim suprotno prethodnim svojstvima, izaziva beskrajne rasprave, određuje ova prava na sledeći način: ljudska prava su deo međunarodnog prava i predstavljaju normativni standard procene svake države. Zbog kršenja prava građana, država može biti predmet javne osude međunarodnih organizacija, može trpeti određene sankcije, a u posebno ozbiljnim slučajevima kršenja ljudskih prava, može biti objekat humanitarnih intervencija.

Pojam *ljudskih prava* u daljem tekstu imaće ovaj semantički sadržaj. Preklapanje deskripcije i preskripcije, prava i morala, kao i njihova instrumentalizacija u svrhe „moralizovanja“ čovečanstva, biće predmet kritičke procene pomoću Kantove filozofije politike.

Kantovo shvatanje „ljudskih prava“

U Kantovoj filozofiji javnog prava postoje tri vrste prava koja imaju zajedničku osobinu da se po svom ontološkom statusu razlikuju od pozitivnih pravnih normi, iz čega sledi da njihova opravdanost nije posledica volje pojedinačne države. Ona štite fundamentalne interese i svojstva ljudi, zato su univerzalna, netuđiva i nisu podložna promeni, niti ukidanju. Stoga se razlika između ljudskih prava i pomenute tri vrste prava može svesti na terminološku razliku.

Opseg ljudskih prava u Kantovoj filozofiji pokrivaju:

- prirodno pravo: sloboda,
- kosmopolitsko pravo: gostoprimstvo,
- jedino pravo protiv vladara: javna upotreba uma.

U *Metafizici morala* Kant slobodu definiše na sledeći način: “Sloboda (nezavisnost od samovolje nekog drugog koja prisiljava), ukoliko ona može da postoji zajedno sa slobodom svakog drugog po nekom opštem zakonu, jeste to jedino, iskonsko pravo koje pripada svakom čoveku na osnovu njegovog čoveštva.”⁴ Sloboda je uslov mogućnosti svakog praktičkog delanja: sloboda volje – kada govo-

potrebne za ostvarivanje drugih prava. Ona odražavaju težnju da se svi ljudi dovedu u sličan, pravedan društveni položaj kako bi zaista bili punopravni članovi društva. Ona, dakle, prevažodno opisuju dužnosti države u odnosu na njene građane.

4 Imanuel Kant, *Metafizika morala*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993, str. 39. Takođe: “niko me ne može prisiliti da na njegov način budem srećan (onako kako on zamišlja dobrobit drugih ljudi), jer svako sreću sme tražiti na putu koji se njemu samom čini dobar, ako pri tom samo ne nanosi štetu slobodi drugih da teže nekoj sličnoj svrsi, koja može postojati skupa sa svačijom slobodom prema mogućem opštem zakonu (tj. ne smetati ovom pravu drugih).” Imanuel Kant, *O uobičajenoj izreci: to bi u teoriji moglo biti ispravno, ali ne vredi za praksu*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 89 – 123, str. 103.

rimo o moralu, kao i sloboda samovolje – kada govorimo o pravu. Zato je ona jedino prirodno, tj. prirodno pravo koje čovek ima nezavisno od bilo kakve društvene organizacije. Govoreći o državi „u ideji, kakva treba da bude prema čistim pravnim principima“⁵, Kant slobodu, kao neotuđivo i univerzalno pravo, „nerazdvojivo od njihovog bića (kao takvog)“⁶, definiše kao ovlašćenje čoveka „da se ne pokorava nijednom drugom zakonu do onome za koji je dao svoj pristanak.“⁷ Sloboda i autonomija građana čini narodnu volju izvorom suverenosti države i zaštitnikom prirodnog prava svakog čoveka.

Da bi osnažio ovo prirodno pravo pojedinca i u međunarodnim okvirima i da bi pravno zaštitio čovekovu izvornu potrebu, potrebu za društvenošću⁸, komunikacijom, Kant uvodi formu javnog prava čoveka kao građanina Zemlje: kosmopolitsko pravo. Tako treći definitivni član *Večnog mira* propisuje: “Pravo građanina sveta treba da se ograniči na uslove o p š t e g h o s p i t a l i t e t a.”⁹ Hospitalitet (gostoprimstvo) podrazumeva minimalni zahtev zaštite spoljašnje slobode čoveka i konstituiše pravo svakog stranca da na tlu drugih zemalja ne bude dočekan neprijateljski. U pravo na gostoprimstvo ne spada pravo naseljavanja, jer se ovo pravo mora regulisati posebnim ugovorom, u skladu sa statutarnim pravom pojedine države.

Kant ističe da se u nameri propisivanja i osiguravanja “prava građanina sveta” ne radi o filantropiji¹⁰, već o *juridičkom principu* tj. o pravu svakog čoveka kao ljudskog (društvenog) bića. Ovo pravo, dakle, ne štiti čoveka kao građanina pojedine države, već kao osobu koja dolazi u kontakte sa drugim ljudima koji nastanjuju Zemlju. Kosmopolitsko pravo Kant temelji na empirijskoj činjenici okruglog

5 Imanuel Kant, *Metafizika morala*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993, str. 115.

6 Ibid. 116.

7 Ibid. Videti: Imanuel Kant, *Večni mir: Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 142.

8 U sklonost čoveka ka “životinjstvu” kao živućeg bića, Kant uključuje “poriv za društvenošću”. Kako svi ljudi, nezavisno od njihovih intelektualnih obdarenosti, poseduju ovu dispoziciju, zakon koji je štiti jeste univerzalno i neotuđivo pravo ljudi. Imanuel Kant, *Religija unutar granica čistog uma*, Bigz, Beograd, 1990, str. 25.

9 Ibid. str. 147.

10 “Ta umna ideja jedne mirne, mada još ne i prijateljske, opšte zajednice svih naroda na svetu koji međusobno mogu doći u delatne odnose, nije recimo filantropska (etička), nego je *pravni princip*.” Imanuel Kant, *Metafizika morala*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993, str. 153.

oblika Zemlje¹¹, koja ljude primorava da međusobno saobraćaju – bilo iz potrebe za društvenošću, radi upoznavanja dalekih predela Zemlje¹² ili iz želje za trgovinom.¹³ „To pravo“, piše Kant, „ukoliko se odnosi na moguće ujedinjavanje svih naroda u svrhu izvesnih opštih zakona njihovog mogućeg saobraćaja, može se nazvati kosmopolitskim.“¹⁴ Kao i u slučaju prirodnih, neotuđivih prava, koja čovek ima nezavisno od građanskog stanja i volje jedne države, opravdanost prava posete drugih država, ne zavisi od konkretnog pozitivnog zakonodavstva pojedinačne države.

Kant je bio prvi filozof koji je jedan deo svoje teorije o obavezujućem javnom pravu izmestio iz okvira pojedine države u okvir čitavog sveta, time što je zahtevao da kosmopolitsko pravo, kao pravo građanina Zemlje, bude pozitivna pravna norma. Ovim je prevazišao tradicionalno shvatanje međunarodnog prava, čiji su kolektivni subjekti, države, pojedincima tek posredno omogućavali članstvo u asocijaciji slobodnih i jednakih građana sveta. Kantov kosmopolitski građanin anticipirao je subjekta ljudskih prava.

Pored toga što građanima uskraćuje mogućnost na pobunu protiv nepravedne vlasti, Kant insistira na jednom ovlašćenju koje ne zavisi od volje zakonodavca i koje je jedino pravo protiv vladara: *pravo na javnu upotrebu uma*. „Pod javnom upotrebom čovekovog vlastitog uma podrazumevam onu koju neko, kao naučenjak, čini od njega pred svekolikom čitalačkom publikom.“¹⁵ Javna upotreba uma jeste domen individualne slobode, koju vlast ne sme legitimno ugroziti. Razlika između javne i privatne upotrebe uma određena je ugovornim relacijama, koje privatnu upotrebu uma ograničavaju unutar zakonskog okvira, gde je naložena intelektualna pasivnost i poslušnost, svojstvena činovnicima ili predstavnicima određenih institucija. Izvan ovih okvira, međutim, upotreba umnih sposobnosti i čovekova kritička misao ne sme da bude ograničena proizvoljnim zabranama vlasti.

11 O odnosu između okruglog oblika Zemlje i neophodnosti javnog prava, Kant raspravlja i kada govori o garancijama večnog mira: Imanuel Kant, *Večni mir. Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 151 – 152.

12 Čovek ima pravo posete drugih zemalja zato što pravo na Zemljinu površinu pripada svim ljudima podjednako, pa niko prvobitno nema više prava da bude na jednom mestu na Zemlji nego što to ima neko drugi. Videti: Imanuel Kant, *Metafizika morala*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993, str. 153.

13 „Provizorna mera“ kojom priroda garantuje uspostavljanje kosmopolitskog stanja jeste „trgovački duh koji ne može da postoji uporedno s ratom i koji, pre ili kasnije, zavlada svakim narodom.“ Imanuel Kant, *Večni mir. Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 154.

14 Imanuel Kant, *Metafizika morala*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993, str. 153.

15 Imanuel Kant, *Odgovor na pitanje: šta je prosvetćenost*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 41 – 49, str. 44.

Kako sloboda da koristimo sopstveni um nije podložna ugovornim restrikcijama, ona je uslov prosvete i razvoja umnih sposobnosti. Zato se ovo individualno pravo nikavim pozitivnim aktom ne može uskratiti, a da se istovremeno ne zabrani i „izlazak iz samoskrivljene nezrelosti“¹⁶ ili da se ne povredi pravo budućih generacija, što Kant oštro osuđuje, nazivajući takvu praksu „zločinom protiv ljudske prirode“.¹⁷ Javna upotreba uma ima još jednu važnu funkciju: posredstvom ovog prava jedino se može ostvariti republikanska reforma, a da se istovremeno ne ugrozi autoritet apsolutističkog vladara, neophodan za održavanje javnog reda. Zabranivši revoluciju, Kant je republikansku reformu naoružao jedino pacifističkim metodama: širenjem „duha slobode“¹⁸ (koji se ogleda u javnoj upotrebi uma), kritičkom mišlju i prosvjećivanjem. Zbog toga zaključuje da beskompromisnu, reformističku borbu za mir putem republikanizacije državnih uređenja, treba da osmišljavaju i vode filozofi.¹⁹

Pravda narodne suverenosti

Pojam republike u Kantovom političkom sistemu ima višestruki, krucijalni značaj. Ovakav oblik upravljanja²⁰ karakteriše podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Pored podele vlasti, osobenost republike, kao najsavršenijeg državnog ure-

16 Ibid. str. 43.

17 „Takav ugovor koji bi zauvek držao zatvorenim svako dalje prosvjećivanje ljudskog roda bezuslovno je ništavan i nevažeći, čak i ako ga potvrdi najviša vlast, putem parlamenata i najsvetajnijih zaključivanja mira. Jedno razdoblje ne može da se zaveri i nad time svečano zakune, da ono što predstoji dovede do stanja u kome mu mora postati nemoguće da svoja (pre svega tako neodložna) saznanja proširuje, čisti od zabluda i, uopšte, da napreduje u prosvete. Bio bi to zločin protiv ljudske prirode čije se izvorno određenje sastoji upravo u tom napredovanju; potomstvo je, dakle, potpuno ovlašćeno na to da takve odluke, uzete kao odviše nedozvoljen i zločinački način postupanja, odbaci. Probni kamen svega onoga što se o jednom narodu kao zakon može zaključiti leži u pitanju: da li bi, dakle, narod samome sebi mogao da dosudi takav zakon?“ Imanuel Kant, *Odgovor na pitanje: šta je prosvete*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 41 – 49, str. 46.

18 Imanuel Kant, *O uobičajenoj izreci: to bi u teoriji moglo biti ispravno, ali ne vredi za praksu*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 89 – 123, str. 114.

19 Imanuel Kant, *Spor među fakultetima. Drugi odeljak. Spor između filozofskog i pravnog fakulteta*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 179 – 193, str. 188.; Imanuel Kant, *Večni mir. Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 155.

20 Prema obliku upravljanja, tj. „načinu na koji se država služi svojom punom vlašću zasnovanom na ustavu (tj. na aktu opšte volje kojim od gomile postaje narod)“, državna uređenja dele se na republikanska i despotska. Ibid. str. 143.

denja, jeste reprezentativni sistem²¹, koji garantuje da zakonodavac neće istovremeno biti izvršilac sopstvene volje. U pogledu ovih karakteristika, republikansko uređenje, za razliku od despotskog, u potpunosti uvažava osnovni razlog za izlazak iz prirodnog stanja, za postojanje države. Naime, presudni razlog za izlazak iz prirodnog stanja jeste činjenica da je ono *nepravedno*, ali ne naprosto zbog mogućnosti nasilja, jer bi pojedinac svoju volju mogao nametnuti i ubedljivom retorikom bez ikakve sile, već samim tim što je *svako sudija u vlastitom sporu*, što ne postoji nepristrasan sudija koji sudi prema javnim i dostupnim zakonima. Okolnost da svako sudi u sopstvenom sporu, kao da i sprovodi sopstvene presude, negira inicijalnu moralnu jednakost koja se mora pretpostaviti u odnosu dve osobe, što prirodno stanje i čini nepravednim. Despotija je tako nepravedna zbog nepostojanja ove podele vlasti, zbog činjenice da u slučaju spora jedna (ili više) osoba sudi prema zakonima koje je sama donela i sprovodi ove autokratske odluke. Apriorna sloboda, jednakost i samostalnost građana,²² prema tome, mogu biti sasvim očuvane jedino u republikanskom uređenju.

Pojam republike ima prevashodno normativnu ulogu, jer jedino ovakvo uređenje sasvim odgovara regulativnoj ideji društvenog ugovora. Društveni ugovor, u Kantovoj filozofiji politike, ima tri osnovne funkcije: iako nije empirijska činjenica, ova ideja poseduje *praktički realitet*, ona je *normativni princip zakonodavstva* i predstavlja *pravilo društvenog uređenja*. Ovim aktom pojedinačne volje konstituišu kolektivnu, opštu volju i daju jedni drugima uzajamne garancije prava, pod javnim prinudnim zakonima i nezavisnim autoritetom koji će presuđivati u slučaju spora. Praktički realitet ove ideje ogleda se u obavezi svakog zakonodavca da od naroda ne zahteva ništa drugo, osim onoga što narod od sebe može zahtevati. Upravo je ovo njegova normativna funkcija: svakog zakonodavca ideja društvenog ugovora uslovljava da svoje zakone donosi *kao da*²³ su oni proizašli iz ujedinjene volje či-

21 „...što je manja personalna strana državne vlasti, (tj. broj onih koji vladaju) i što je veća reprezentacija, tim državno uređenje više odgovara mogućnosti republikanizma, te ima nade da će se postepenim reformama dotle i uzdići.“ Zato država, “ako hoće da se saobrazi pojmu prava, mora ostvariti reprezentativni sistem jer je jedino u njemu mogućan republikanski način upravljanja, bez koga je uprava depotska i nasilna, bilo da je u pitanju koje mu drago uređenje.“ Ibid. str. 144

22 Konstituciju građanskog stanja uslovljavaju apriorni principi, tj. “čisti umni principi spoljašnjeg ljudskog prava”: prvi princip je *sloboda* svakog člana društva, *kao čoveka*; drugi princip zahteva *jednakost* svih građana, *kao podanika*; a treći je *samostalnost* svakog člana političke zajednice, kao *građanina*. Imanuel Kant, *O uobičajenoj izreci: to bi u teoriji moglo biti ispravno, ali ne vredi za praksu*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 89 – 123, str. 102 – 107.

23 “No to je samo ideja uma koja, međutim, ima svoj nesumnjivi praktički realitet: naime da obaveže svakog zakonodavca da tako daje svoje zakone kao da su oni *mogli* proizići iz ujedinjene volje čitavog naroda, i da svakog podanika, ukoliko on hoće da bude građanin,

tavog naroda. Time je i test valjanosti svakog zakona: ako bi se svi sa njime mogli saglasiti, onda takav zakon treba smatrati pravednim. Upravo zato što je formalna (što nam ne govori ništa o sadržaju zakona, već samo nalaže opštu saglasnost) i zato što nema empirijski realitet, ideja društvenog ugovora jeste *regulativni*, a ne konstitutivni princip zakonodavstva. Ona je dakle, pravilo, a ne izvor državnog uređenja.²⁴

Pravda republikanskog zakonodavnog postupka počiva isključivo na proceduralnim uslovima jednake participacije naroda u donošenju zakona koji će za njih važiti.²⁵ To znači da pravednost javnih zakona ne zavisi od njegovog sadržaja, već od procedure kojom su oni doneseni. Jedino je, dakle, ova *a priori* data opšta volja zakonodavna, jer ona apstrahuje od svih kontingentnih, parcijalnih interesa i ima u vidu samo opšte dobro, koje nikome ne može učiniti nepravdu. Zato prema Kantovom mišljenju, ideja opšte narodne volje, koja se konstituiše kao rezultat zakonodavnog procesa, implicira *autonomiju i suverenost naroda*. Ovo je ujedno i razlog zbog koga on državu shvata kao *moralnu ličnost*: narod jedino mora da poštuje zakone koje je sam sebi propisao. Da će javna deliberacija uvek rezultirati pravednim statutarnim zakonima, garantuje princip publiciteta, tj. transcendentalni princip javnog prava.²⁶ Njegova normativna uloga se ispoljava u samom postupku ispitivanja maksima unutrašnje i spoljašnje politike: ako je javni zakon u skladu sa transcendentalnim principom javnog prava, on je i pravedan.

Narod đavola i politika interesa

Odgovarajući na kritiku svoje koncepcije republikanskog uređenja, Kant izlaže drugu garanciju prirode za uspostavljanje trajnog mira. Zamerilo mu se, naime, da je republikansko uređenje koje potpuno odgovara ljudskom pravu ostvarljivo jedino za “narod anđela”, jer ljudi sa svojim rđavim sklonostima nikad ne mogu uspostaviti ovako savršeno državno uređenje. Međutim, smatra Kant, upravo egoističke sklonosti priroda upravlja jedne protiv drugih, tako da se one uzajamno potiru, a da

posmatra tako, kao da se on saglasio sa jednom takvom voljom. Jer to je probni kamen pravovaljanosti svakog javnog zakona.” Ibid. str. 108.

- 24 Imanuel Kant, *Odabrani fragmenti iz zaostavštine*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 201 – 221, str. 211.
- 25 Ideja društvenog ugovora ima ulogu *modela* procedure odlučivanja – njegovo “nepogrešivo merilo *a priori*”, Imanuel Kant, *O uobičajenoj izreci: to bi u teoriji moglo biti ispravno, ali ne vredi za praksu*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 89 – 123, str. 109.
- 26 “Svi postupci koji se dotiču prava drugih ljudi nepravični su ukoliko se njihova maksima ne slaže sa publicitetom.” Imanuel Kant, *Večni mir: Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 165.

krajnji ishod takve dobre organizacije sebičnih nastojanja individua bude usklađivanje svačijih interesa pod vladavinom javnih zakona.²⁷ Da bi još jasnije naglasio kako za dobro državno uređenje nije potrebna moralna izvrsnost ljudi (te oni ne moraju biti “anđeli”), već jedino poštovanje juridičkih zakona, Kant tvrdi da bi dobra državna organizacija bila moguća i za “narod đavola” – *samo ako imaju razuma*.²⁸ Kao racionalna bića koja postupaju u skladu sa svojim interesima, ljudi će iskoristiti “mehanizam prirode”²⁹ da potru oprečna nemiroljubiva raspoloženja, time što će se pokoriti vladavini zakona i uspostaviti dobro državno uređenje: “To znači ovo: priroda neminovno *hoće* da pravo odnese konačnu pobjedu.”³⁰ Kako racionalnost vremenom jača u čovečanstvu, ono će svoja državna uređenja transformisati u republikanska.

Fundamentalni razlog koji Kanta navodi na tvrdnju da za dobro uređenje nije potrebno moralno savršenstvo jeste taj što je predmet pravne regulacije spoljašnja, negativna sloboda. Ona podrazumeva odsustvo prisile, uplitanja drugih u sve one slobodne radnje koje ne ugrožavaju druge ljude, slobode da svako odredi sopstvene ciljeve i svrhe onako kako želi i misli da treba, slobode da široko polje onoga što nije regulisano spoljašnjim zakonima, reguliše po svom nahođenju. Opseg dopustivih radnji je u domenu negativne slobode daleko veći nego što je u moralu.³¹ Zato što su postulati pravde rezultat procedure zakonodavne volje, oni su nezavisni od moralnog kvaliteta motivacije pojedinca. Upravo zato moral nije relevantan za artikulaciju dobrih državnih zakona, već samo međusobno ograničavanje, tj. optimacija sebičnih interesa. „Konačni ishod za um“, piše Kant, „ispada kao da te sile

27 „Moralno zlo ima tu osobinu, neodvojivu od njegove prirode, da se u svojim namerama samo sebi suprotstavlja i da se uništava (naručito u odnosu istomišljenika) te tako, mada u laganom napredovanju, ustupa mesto moralnom principu dobra.“ Imanuel Kant, *Večni mir: Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 163. Videti: Imanuel Kant, *Krakovski fragment uz „Spor među fakultetima“*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 193 – 201, str. 197.

28 Imanuel Kant, *Večni mir: Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 153.

29 „Um može dakle da iskoristi mehanizam prirode služeći se sebičnim sklonostima čovekovim (a one, razumljivo, dolaze u spoljašnji sukob) kao sredstvom za ostvarenje svoje prave svrhe, to jest pravnog propisa, i da na taj način, koliko to stoji do same države, unapredi i obezbedi unutrašnji i spoljašnji mir.“ Ibid. str. 154.

30 Ibid.

31 Moral, naime, podrazumeva mnogo jači zahtev, zahtev pozitivne slobode – da tuđe svrhe takođe budu zaštićene našim delanjem, da tuđa sreća bude predmet našeg interesovanja, da drugi čovek uvek istovremeno bude naš cilj. Ovakav maksimalni zahtev, prema Kantovom stanovištu, ne treba da bude predmet juridičkog zakonodavstva, jer bi tako razni vidovi paternalizma i totalitratizma ustupili mesto neutralnosti koju bi država prema pojedincu trebalo da ima.

uopšte i ne postoje, te tako čovek, iako nije dobar u moralnom smislu, postaje ipak silom prilika dobar građanin.³² Tako proceduralni uslovi samog zakonodavnog procesa (a ne verovanje u dobru volju naroda), čine republikanizam odlučnim i pouzdanim normativnim standardom dostizanja mira.

Pa i kada govori o odlučivanju građana po pitanju ulaska u rat, Kant zaključuje da bi građani, kao racionalne osobe, odbili to da učine. Ni ovde argumenti protiv ulaska u rat, kao i u pogledu ostalih političkih i pravnih pitanja, nisu moralni. Naime, ljudi bi odbili da stupe u rat jer je on praćen gubitkom života, slobode i imovine, a ne zato što je nemoralno voditi rat, povređivati ljude koji možda nisu ni krivi za postupke sopstvene vlasti, niti zato što je najveća moralna degradacija upravo posledica ratnih stanja. Tako vidimo da su egoističke pobude ono na šta Kant računa kao na jedno od sredstava održanja mira. Međutim, pored toga što argumenti kojima Kant obrazlaže zahtev da narod izrazi svoju saglasnost za stupanje u rat putem referenduma,³³ mogu izgledati kao puka kalkulacija troškova i koristi, ono što Kant ima na umu sasvim je daleko od utilitarističkog rasuđivanja. Argumenti se odnose na transcendentalnu pretpostavku realizacije prvobitnog ugovora, koja zabranjuje da se protiv narodne volje sprovede ratni pohod, kao i na implicitni stav da će rezultat proceduralnih zakonodavnih uslova republikanskog uređenja uvek biti racionalan i da zato narodna deliberacija mora prevagnuti protiv rata.

Dakle, dužnost uspostavljanja svetskog mira jeste i juridička dužnost, a motivacija kojom je narodi ostvaruju nema direktno pravni značaj. Zato bi iz juridičke perspektive bilo sasvim legitimno kada bi se obuhvatni i trajni mir mogao ustanoviti prirodnim mehanizmima, tj. optimacijom sebičnih sklonosti. Sa druge strane, ako bi se stanje večnog mira dostiglo iz čistog i slobodnog poštovanja za dužnost kao takvu, postojala bi i moralna zasluga u tome. Ipak, postizanje mira putem slobodnog (moralnog) izbora ili unutrašnje sklonosti nije juridički zahtev. Upravo zato Kant tvrdi da je uspostavljanje republike, međunarodnog i kosmopolitskog javnog prava, čija bi ustanovljenja trebalo da uslove večni mir, stvar dobre organizacije sebičnih sklonosti, a ne moralne krepkosti. Otud je i narod đavola sposoban za republikansko uređenje.

32 Ibid. str. 153.

33 Govoreći o republici, Kant izjavljuje: „Traži li se (kao što je to u ovom uređenju jedino moguće) pri glasanju „za rat ili protiv rata“ saglasnost svih građana, onda ništa nije prirodnije do to da će oni dobro promisliti pre no što se upuste u tako opasnu igru da svojim glasovima sebi pribave sve patnje rata, a to je: da sami ratuju, da plaćaju ratne troškove sopstvenom imovinom, da s mukom popravljaju pustoš što rat za sobom ostavlja i konačno, da se zlo prevrši, da sami snose teret dugova koji zagorčavaju i sam mir, a koji se nikada ne mogu otplatiti zbog blisko predstojećih novih ratova.“ Ibid. str. 143.

Međutim, iako je mir moguće ostvariti nezavisno od morala, pitanje je da li se on može trajno održati bez njega. Pored toga što je trezvena i realna, Kantova politička filozofija svoje ishodište ipak ima u moralu. Naime, poslednji jemac trajnog mira jeste moralni političar, koji bira načela politike tako da ona budu u skladu sa moralom, pa je njegovo nastojanje uvek usmereno da se eventualni nedostaci u javnom pravu što efikasnije saobraze prirodnom pravu “onakvom kakvo stoji u ideji našeg uma”.³⁴ Mogućnost trajnog mira zaista postoji zato što priroda garantuje sredstva kojima se rdave sklonosti mogu neutralisati, dok su moralni političari oni koji će čovečanstvo svagda efikasnije i sigurnije približavati ka večnom miru.³⁵ Tako priroda zapravo garantuje da ako ljudi delaju u skladu sa ovom dužnošću, onda uspeh neće izostati. Verovatnoća ostvarenja ovog cilja ipak zavisi od ljudskih delatnosti.

U ovom smislu je uspostavljanje republike moguće za narod đavola ako imaju razum da svoje sebične sklonosti iskoriste tako što će ih usmeriti na pravi način, da se one međusobno potiru, ali ne *od strane* naroda đavola, jer svoj razum oni ne bi usmerili na ostvarivanje moralnog cilja kakav je održavanje trajnog mira. Samo imajući moralnu svrhu pred sobom, zakonodavac može mehanizme prirode adekvatno iskoristiti i time neutralisati nemoralne inklinacije ljudi.³⁶

Ipak, kao fenomenalno biće, čovek je zao.³⁷ Zarad naloga prirodnih sklonosti (nagona, interesa, strasti) on ne bira maksime moralnog zakona nego je, što je još očiglednije na globalnom nivou, sa zapanjujućom pravilnošću vođen sebičnim sklonostima. Zato se njegova empirijska priroda kroz istoriju može analizirati sa stanovišta jednog mehaničkog kauzaliteta (prirode, a ne slobode) i zato u takvoj analizi moralni zakon igra minornu ulogu, dok priroda svojim garancijama osigurava kretanje civilizacije. Kakav će ishod biti, ipak se sa sigurnošću ne može tvrditi, jer posedovanje uma, činjenice slobode i moralnog zakona, može odvesti do ostvarenja

34 Ibid. str. 158.

35 “Dakle, na onom stupnju kulture na kome se ljudski rod još nalazi rat je i dalje neophodno sredstvo da se ona unapređuje; i tek pošto se (bog zna kada) optimalno ostvari kultura, mogao bi večni mir biti za nas spasonosan, a zahvaljujući kulturi, jedino i mogućan.” Imanuel Kant, *Nagađanja o početku istorije čovečanstva*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 69 – 83, str. 80.

36 Zato Kant naglašava: “ako nema slobode i na njoj zasnovanog moralnog zakona i ako je sve što se događa ili što se može dogoditi, samo goli mehanizam prirode, tada je i čitava politika (kao veština da se taj mehanizam iskoristi za upravljanje ljudima) samo praktična mudrost, a pojam prava samo misao lišena stvarne sadržine. No, ako se pokaže neophodnim da se moralni zakon poveže s politikom, da se, štaviše, uzdigne na stepen njenog ograničavajućeg uslova, onda se mora priznati da su ta dva pojma spojiva.” Imanuel Kant, *Večni mir: Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 157.

37 Imanuel Kant, *Religija unutar granica čistog uma*, Bigz, Beograd, 1990, str. 30.

svrhe stvaranja čoveka, dok njegova instrumentalna racionalnost može odvesti do večnog mira na „velikom groblju čovečanstva“.³⁸

Kantov sud o ratu zarad zaštite ljudskih prava

Uspostavljanje i održavanje mira među državama putem vladavine prava, uvek je bila osnovna funkcija međunarodnog javnog prava. Iako se ovo pravo u velikoj meri transformisalo i evoluiralo od kada je Kant o njemu pisao, prevashodno u *Metafizici morala i Večnom miru*, argumentacija koju on razvija plauzibilna je i u današnjim debatama. Ako je zaštita ljudskih prava primarni cilj međunarodne politike, onda je potpuna i globalna implementacija ovih prava u istom smislu ideal u kome je to u Kantovoj filozofiji obuhvatni i trajni mir. Prema tome, zadatak ovog odeljka biće da, analizom Kantove argumentacije protiv intervencionizma, odgovorimo na pitanje: ako su ljudska prava cilj, kao što je to večni mir, da li njihovo kršenje može biti dovoljan razlog za intervenciju u unutrašnje stvari suverene države? Svesni da je ovo pitanje izvor najvećih kontroverzi, kontradiktornosti, nedoslednosti i, uopšte, teorijskih i praktičnih sukobljavanja, predmetom našeg interesovanja činimo isključivo Kantovu misao i implikacije koje iz nje slede, imajući u vidu analogiju između ljudskih prava i Kantove teorije međunarodnog javnog prava.

Međudržavni odnosi koji nisu regulisani javnim pravom podjednako su nepravedni kao i prirodno stanje u kome pojedinci žive pre uspostavljanja građanskog društva.³⁹ Kako pojedince legitimno možemo primorati da sa nama stupe u zakonite odnose unutar građanskog društva, Kantovo pitanje jeste da li onda isto tako i države možemo prinuditi da stupe u zakonite međunarodne odnose? U negativnom odgovoru na ovo pitanje ogleda se prividna nedoslednost Kantove pravne teorije. Naime, kako nepostojanje zakona koji bi regulisao pravo prisile nije bila nikakva prepreka da se prisila dozvoli, pa čak i *zahteva*, pri prelasku iz prirodnog u građansko stanje, zašto bi se u međudržavnom prirodnom stanju takav zakon zahtevao?

Počnimo odgovorom na pitanje: koje elementarno pravo pojedinci stiču pristankom da se podvrgnu prinudnim javnim zakonima i time ograniče slobodu svoje samovolje? Pojedincima je unutar države obezbeđena zaštita, očuvanje i mogućnost unapređenja dva primarna i neotuđiva dobra – slobode i svojine. Dakle, država, koja ima ekstenzivno i ekskluzivno pravo na upotrebu sile radi zaštite prava gra-

38 Imanuel Kant, *Večni mir. Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 140.

39 Imanuel Kant, *Metafizika morala*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993, str. 145, 151. Videti: Imanuel Kant, *Večni mir. Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 142.

dana, svakom čoveku mora osigurati prvenstveno bezbednost od unutrašnjih i spoljašnjih napada. Dalje, da jedna država ne sme posegnuti za prisilom ne bi li primorala drugu da sa njom stupi u zakonski odnos regulisan međunarodnim pravom, značilo bi da ta država ne sme napadati građane ove druge države na njenoj teritoriji. Ona to ne sme jer bi prisila u tom slučaju bila legitimna jedino u odsustvu bilo kakvih javnih zakona koji uređuju odnose među pojedincima i obezbeđuju pravednost, dakle, jedino radi stupanja u građansko stanje, dok su pojedinci u državi već u jednom takvom stanju.⁴⁰ Kada bi prva država ipak to učinila, ova druga država ne samo da bi imala pravo, već bi imala i *dužnost* da svoje građane po svaku cenu od tih napada štiti. Kako cilj međunarodnog prava ne može biti da se sukobi i ratovi iznova započiju i beskrajno traju, već upravo suprotno – da se sukobi okončaju i da se obezbedi stabilan i dugotrajan mir, prisila nije opravdano sredstvo pri stupanju u građansko stanje među državama. Pristupanje međunarodnoj zajednici treba stoga da bude čin dobre volje.

Iako su već ovi argumenti dovoljni za ubedljivo protivljenje intervencionizmu, Kant im dodaje još jedan pragmatički argument, koji bi trebalo sasvim da opravda zabranu upotrebe prisilnih mera radi stupanja u svetskograđansko uređenje. Naime, kada bi se u okviru međunarodnog prava propisalo pravo prisile, lako bi se videlo da bi takva maksima proizvela sveopšte suprotstavljanje, tj. da bi bila u neskladu sa transcendentnim principom javnog prava.⁴¹ Objava ovakve maksime uzrokovala bi nove ratove, ili bar mogućnost novih sukoba, koji bi međunarodni mir učinili nedostižnim.

Dakle, pravo prisile u međunarodnim odnosima je sasvim neprihvatljivo prvenstveno zbog jakog normativnog zahteva koji Kantov pojam republike nameće. Narodna autonomija koja odlikuje republiku, u kojoj je svaki član zajednice istovremeno i učesnik u zakonodavstvu, državi daje ontološki atribut moralne ličnosti. Ako su države po sebi moralne ličnosti, svaki vid njihove instrumentalizacije je nedopustiv, jer je protivrečan kategoričkom imperativu. Upravo zato u drugom preliminarnom članu *Večnog mira*⁴² Kant ističe da država nije stvar, imovina kojom neko može raspolagati po svom nahodaenju, već da je ona “zajednica ljudi kojoj niko drugi ne može zapovedati niti njome raspolagati do ona sama.”⁴³

40 „...za države po međunarodnom pravu ne može važiti isto što i za pojedinca u bezakonskom stanju, po prirodnom pravu, tj. „da treba izaći iz takvog stanja“ (jer kao države one već imaju iznutra pravno uređenje, te su van dohvata spoljašnje prinude, koja bi ih prema svojim pravnim pojmovima htela podvesti pod jedno šire zakonsko uređenje).“ Ibid. str. 146.

41 Ibid., str. 166.

42 „Nijednu samostalnu državu (bez obzira na to je li ona velika ili mala) ne može druga država da stekne nasleđem, zamenom, kupovinom niti darivanjem.“ Ibid., str. 138.

43 Ibid.

Protiv intervencionizma Kant se i eksplicitno izjašnjava u petom preliminarnom članu *Večnog mira*: “Nijedna država ne sme se nasilno uplitati u uređenje i upravljanje druge.”⁴⁴ Svaka država poseduje suverenitet koji joj nikako ne može biti oduzet ili narušen, a da se istovremeno ne povredi prirodno pravo svakog pojedinca i naroda u celini: suverenost države jeste samo spoljašnji vid unutrašnjeg, narodnog suvereniteta.

Istu misao izražava i Kantovo stanovište o reformaciji državnih uređenja. Naime, iako je despotiju smatrao najgorim državnim uređenjem, Kant je zabranio povredu principa suverenosti države iz (prividno) plemenitog motiva reformacije ovog rđavog uređenja. Smatrajući da je bilo kakvo uređenje brana od spoljašnjih neprijatelja, da su sve nasilne i nagle reforme načelno štetne jer obično donose daleko više zla nego koristi, zatim da su revolucije opasne jer narod iznova smeštaju u prirodno stanje, Kant se zalagao za toleranciju rđavih državnih uređenja.⁴⁵ Ovaj *permisivni zakon uma* zasniva se na normativnoj tezi da je tek ikakvo državno uređenje, bez obzira koliko nesavršeno, uslov budućeg konstituisanja republike, kao i na umnoj veri u potencijal zajednice da prvenstveno putem principa javnosti, kritike i prosvetiteljstva, reformiše sopstveno državno uređenje. Procesi napretka i odrastanja zajednice, izlaska iz zatečene ili nametnute nezrelosti, treba neizostavno da budu autonomni, ako su pojedinci, a time i države, slobodne, moralne osobe.

Kao što se pravednost državnog uređenja meri adekvacijom fenomenalnih, nesavršenih državnih uređenja sa noumenalnom republikom Kantove političke misli,⁴⁶ tj. prevashodno stepenom podudaranja zakonodavca sa adresatom zakona, tako danas stepen uvažavanja i poštovanja ljudskih prava indikuje stepen legitimnosti državnog uređenja. Imajući ovo u vidu, pokazali smo da republikanski kriterijum, iako je *nužni* uslov mogućnosti večnog mira, nikako *nije dovoljan* da bi se

44 Ibid. str. 139.

45 „To su dopusni zakoni čistog uma, koji dozvoljavaju da se neko nepravedno javno pravno stanje održi sve dotle dok samo od sebe ne sazre za potpuni prevrat ili dok se mirnim sredstvima tome ne približi. Jer, makakvo pravno uređenje, makar ono i u manjoj meri odgovaralo pojmu prava, bolje je no nikakvo, a takva sudbina (anarhija) može da zadesi *prenaglenu* reformu.“ Ibid. str. 158.

46 “Ideja konstitucije koja bi bila u saglasnosti sa prirodnim pravom ljudi, naime pravom da oni koji se zakonu pokoravaju istovremeno ujedinjeni treba da budu i oni koji ga donose, leži u osnovama svih državnih oblika, a politička zajednica zamišljena u skladu s tom idejom u pojmovima čistog uma, zove se platonskim *idealom* (*respublica noumenon*) i nije izmišljotina, već večna norma za sva građanska uređenja uopšte, koja se sasvim odriču ratovanja. Građansko društvo organizovano prema tom uzoru jeste predstava te ideje koja je, prema zakonima slobode, data primerom u iskustvu (*respublica phaenomenon*) i može se ostvariti s mnogo muka i tek posle raznih sukoba i ratova.” Imanuel Kant, *Spor među fakultetima. Drugi odeljak. Spor između filozofskog i pravnog fakulteta*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 179 – 193, str. 189.

opravdao intervencionizam, pa su čak i despotije zaštićene permisivnim zakonom uma. Zabrana intervencionizma, prema Kantovom stanovištu, ima sličnu argumentativnu strukturu kao zabrana prisile u moralu, jer autonomija narodne volje jeste posledica autonomije čoveka kao moralnog bića.

Međutim, osvrnemo li se na savremenu praksu humanitarnih intervencija, umesna bi bila konstatacija da je korišćenje vojnih sredstava vrlo sumnjiv način da se dođe do trajnog mira, kao i da je rat zarad zaštite ljudskih prava u istom smislu problematičan kao što je ostvarivanje moralnog cilja nemoralnim sredstvima. Ako ne želimo, kako Kant kaže, da završimo na “velikom groblju čovečanstva”, olako, selektivno i unilateralno odlučivanje na humanitarne intervencije ne sme da bude praksa. Ako bi militantna pacifistička politika zarad zaštite ljudskih prava u pojedinim situacijama i imala smisla, neke bi se stvari morale izmeniti. Morali bi da postoje vrlo jasni kriterijumi koji bi opravdali vojne akcije zarad zaštite ljudskih prava i moralo bi se ograničiti utilitarističko rasuđivanje velikih sila o tome šta spada, a šta ne, u njihove interesne sfere.

Kantov bi minimalni zahtev bio da, ako međunarodno pravo treba da ograniči samovolju pojedinih država, onda ono mora biti jasno i nedvosmisleno, apsolutno obavezujuće, a kao takvo se mora odnositi na sve države. Ako međunarodno pravo bude valjano artikulirano, onda iz njega može analitički slediti i pravo prinude. No, sve dok međunarodno pravo ima obeležja mekog prava, dok postoji politika tolerancije prema selektivnim intervencijama, zatim prema postupcima velikih sila vođenih interesima, ekskluzivnost i unilateralizam, pravo prinude i vojne intervencije ne mogu biti opravdane. Zato je na ljudima da „najveću smetnju moralnosti, to jest *rat* – jer on uvek unazađuje moralnost – najpre postepeno učine sve čovečnijim, zatim ređim i da ga konačno kao napadački rat sasvim ukinu i onda uspešno ostvare uređenje koje će, zasnovano na istinskim pravnim načelima, po svom karakteru, (...) moći ustrajati u napredovanju ka boljem.”⁴⁷

„Moralna prava“ – *contradictio in adjecto*?

Zakone slobode Kant deli na *juridičke* i *etičke*. Saglasnost slobodne spoljašnje radnje sa *juridičkim* zakonima, bez obzira na njenu pobudu, čini postupak legalnim. Etički zakon slobodnu radnju, pak, određuje kako u spoljašnjoj, tako i u unutrašnjoj upotrebi samovolje, ukoliko je volja determinisana umnim zakonima. Moralna radnja je tako ona u kojoj je ideja dužnosti prema zakonu ujedno i motiv, tj. pobuda same radnje. Pored toga što sve pravne dužnosti pripadaju etičkom zakonodav-

stvu,⁴⁸ jer je moralno obavezujuće poštovati sve juridičke zakone,⁴⁹ ipak moralno zakonodavstvo, tvrdi Kant, nikada ne može biti spoljašnje.

Polazeći od ove jasne distinkcije između juridičkih i moralnih zakona, aporija ljudskih prava može se prikazati u novom svetlu. Naime, ako su ljudska prava juridički zakoni, onda ona moraju biti pravno uteriva; no, ako su ljudska prava moralni zakoni, onda druge ljude ne možemo prisiliti da ih poštuju. Iz ovoga sledi da su ljudska prava kao moralna prava protivrečna, jer druge ljude ne možemo prisiliti da ispunjavaju svoje moralne dužnosti. Dakle, ljudska prava su ili juridički zakoni ili moralne dužnosti. Ako su juridički zakoni, onda ih u statutarno pravo sopstvene države može uvrstiti samo zakonodavna volja naroda, a ako su moralne dužnosti, onda imaju regulativnu ulogu u načinu na koji postupamo prema drugim ljudskih bićima.

Da li onda ljudska prava imaju ulogu „moralizovanja“ čovečanstva, ili bliže, da li u okviru Kantove praktične filozofije ima mesta za „moralna prava“?

Čini se ipak da kada govorimo o ljudskim pravima kao „moralnim normama“, smeramo na nešto više od činjenice da su sva juridička prava moralna u širem smislu, tj. da ona imaju moralno pokriće bez koga bi bila puka distribucija sile, sa čime bi se i Kant složio. Ako bismo, dakle, tvrdili da poštovanje ljudskih prava nosi sa sobom i moralnu zaslugu, prema Kantovoj praktičnoj filozofiji, ne bismo bili u pravu. Naime, mi možemo biti „civilizovani“ i poštovati zakonsku regulativu, ne čineći pri tom ništa što bi ugrožavalo nečiju autonomiju ili dostojanstvo. No, sam zahtev da se ovako ponašamo, zajedno sa mogućnošću da nas neko prisili da tako postupamo, podrazumeva mogućnost heteronomnog postupanja i potire moralnu zaslugu ovog čina.⁵⁰ Zato u poštovanju ljudskih prava nema posebne moralne zasluge, niti ona imaju ulogu u „moralizovanju“ čovečanstva, jer postupci uvek mogu

48 Imanuel Kant, *Metafizika morala*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993, str. 21.

49 „...postojanje pravnog poretka, iako je taj poredak različit od moralnog, ima ne samo moralno pokriće u slabijem smislu (dopuštenje), nego i u jednom jačem smislu: on je moralno obavezan, bez njega nema mogućnosti ostvarenja opšteg poštovanja i samopoštovanja kao osnovnih moralnih vrednosti.“ Jovan Babić, *Dužnost da se ne laže – savršena ali ne i juridička dužnost*, u zborniku: *Protiv proizvoljnosti – Kantova metafizička načela o pravu posle dva veka*, priredili: Danilo N. Basta i Peter Volf, Pravni fakultet Beograd i Geteov institut Beograd, 1997, str. 67.

50 Moral prisilu sasvim isključuje: moralne dužnosti se jedino slobodno, autonomno, mogu ispunjavati. Prisila u moralu uništava inicijalnu pretpostavku moralne jednakosti, koja je uslov da se ljudima pripíše odgovornost za pojedina dela.

biti, kako Kant kaže, društveno uljudni ili pristojni, a motiv za takvo postupanje patološki.⁵¹

Ljudska prava kao juridički zakoni ograničavaju autonomno postupanje, čime ljudima odriču najvišu umnu sposobnost⁵² i nalažu im krajnje pasivno poštovanje naređenja, pod pretnjom sankcijama. Kako je razvoj umnosti za Kanta uslov razvoja moralnosti, intelektualna pasivnost, koju juridički zakoni zahtevaju, nema uticaja na „moralizovanje“ čovečanstva. Upravo zbog savršenosti kojoj moralne norme streme, one su naše (moralne) dužnosti, za koje imamo (juridičko) pravo da ih prekršimo. Zato niko nema *pravo* da zahteva npr. milosrđe ili dobročinstvo od drugoga, iako ovaj drugi ima *dužnost* da takve činove sprovodi. Dakle, u strogom smislu, nemamo pravo na autonomiju i dostojanstvo, jer moral nije uteriv, već imamo (moralnu) dužnost da ove vrednosti poštujemo kod drugog čoveka.

Ljudska prava kao deo statutarne prava

Kantova metafizika prava izlaže načela prava i države nezavisno od iskustva, tj. *ideju* prava koja treba da služi kao smernica za svako dalje *statutarne* pravo, koje proizilazi iz volje zakonodavca. Sloboda i suverenost naroda, da ponovimo, ogleda se u činjenici da se on ne pokorava nikakvim zakonima do onim za koje je, putem proceduralnih uslova republikanskog uređenja, dao svoju saglasnost. Kantov republikanski kriterijum funkcioniše kao regulativno načelo zakonodavstva i transcendentna pretpostavka večnog mira, upravo zato što je krajnje formalan: on ne zahteva ništa više od zakona osim da oni budu takvi da ih čitav narod može hteti. Zato je, prema Kantu, legitiman i apsolutistički oblik upravljanja sve dok vladar donosi zakone koji su u skladu sa onim što bi opšta narodna volja sebi propisala kada bi stvarala sopstvene zakone.⁵³ Pored slobode, gostoprimstva i prava na javnu upotrebu uma, koje smo izjednačili sa ljudskim pravima, zakonodavstvo jednog

51 Zato što ne pokriva i pobudu samovolje, poštovanje pravnog zakona može poticati iz vrle, kao i patološke motivacije (npr. strah od kazne, izbegavanje javne osude, neke vrste koristi...). Iz tog razloga, legalne radnje se odnose isključivo na druge ljude, dok moralne uključuju i čovekov odnos prema sebi i prema drugima.

52 Moralni zakon od nas, naime, zahteva da zauzmemo opštezakonodavnu poziciju, da koristimo um u punom smislu.

53 „...dužnost je monarha, makar i vladali *autokratski*, da ipak *republikanski* (ne demokratski) upravljaju. A to znači da s narodom postupaju po principima koji su u skladu sa duhom zakona o slobodi (kakav bi narod obdaren zreliim umom sam sebi propisao), iako se doslovno njegova saglasnost ne bi tražila.“ Imanuel Kant, *Spor među fakultetima. Drugi odeljak. Spor između filozofskog i pravnog fakulteta*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 179 – 193, str. 189.

naroda može uključivati vrlo širok i raznovrstan opseg prava koja nazivamo ljudskim pravima.

Međutim, pitanje je da li bi skup zakona o ljudskim pravima kao deo statutarnog prava, bio univerzalan i neotuđiv. Naime, univerzalnost ljudskih prava posledica je ontološke osobine njihovih nosioca: sva ljudska bića, zato što su ljudska bića, bez obzira na razlike, nužno poseduju prava koja im ne mogu biti oduzeta. Ova su prava shvaćena kao „data“, kao potpuno sadržinski određene supstancijalne norme koje propisuju kako ljudska bića treba da budu tretirana. Ljudska prava, dakle, nisu samo formalni normativni kriterijum svakog državnog uređenja, ona su sadržinski sasvim određena i definisana, a kao takva zahtevaju univerzalnu primenu. Ona detaljno određuju koja su to svojstva čovečanstva koja svaka država mora da uvaži i na koji način ona to mora da učini. Dakle, kao konstitutivni princip zakonodavstva, ova prava ontološki određuju čoveka i njegove vrednosti, interese, zahtevajući njihovo striktno poštovanje.

Ako ljudska prava shvatamo kao juridičke principe koji imaju obavezujuće važenje u svim državama, onda bi morala da postoji i neka centralna vlast koja bi donosila zakone, sprovođila zakone i presuđivala u slučajevima spora. Upravo ova okolnost predmet je Kantovih argumenata protiv svetske republike.

Iako je Kant verovao da je svetska republika jedino rešenje za ostvarenje sveobuhvatnog i trajnog mira, on je pružio ubedljive i vrlo realne argumente protiv konstituisanja takve jedne tvorevine. Možemo ih svrstati u tri grupe: takva bi država bila nefunkcionalna, pod permanentnom opasnošću separatizma, a nužno bi vodila u despotiju.⁵⁴ Kako ovi argumenti najpre dopuštaju stvaranje jedne svetske države, da bi zatim pokazali kako i zašto je ona ipak nepoželjna (prva hipotetička situacija zaključuje *predviđanjem* rđavih posledica takve tvorevine, dok druge dve u zaključku sadrže *normativnu tvrdnju* kako međunarodnim odnosima ne treba zajednička vlast), čini se da je Kant smatrao ne samo da je svetska republika neostvarljiva u fenomenalnom svetu, već i da je ona za ljude, kao krajnje nesavršena bića,⁵⁵ i nepoželjna, što ne umanjuje njenu vrednost kao regulativne ideje čitavog međunarodnog prava i politike.

Pored ova tri argumenta, Kant je drugom garancijom prirode⁵⁶ potvrdio protivljenje stvaranju „univerzalne monarhije“⁵⁷, tog despotizma i „groblja slobode“.⁵⁸ Naime, razlika u jezicima i religijama koja postoji među narodima sveta, biće, pre-

54 Ivan Vuković, *Oponašanje Boga – intimna istorija Kantove filozofije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad, 2006, str. 217.

55 Imanuel Kant, *Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 27 – 41, str. 34.

56 Imanuel Kant, *Večni mir. Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 154.

57 Ibid.

ma Kantovom sudu, dodatna prepreka koja će onemogućiti stvaranje svetske države. Ovaj argument je i danas osnova kritičkog stava prema pretenziji da ljudska prava, kao juridički zakoni, budu univerzalna. Naime, fundamentalna zamerka moralnih, kulturnih, religijskih relativista, jeste da su empirijske razlike među narodima naprosto suviše velike da bi se moglo ustanoviti pravo koje će u podjednakoj meri čuvati vrednosti i interese svih ljudi, te da pomenute rezlike nisu prosto kontingentne i zanemarljive, već su suštinska svojstva i osobenosti koje konstituišu identitet određene zajednice ljudi.

Kriterijum republikanizma i ovde je presudan: normativni zahtevi koje propisuje jesu imperativ ne zato što su, u nedostatku ekstenzivnog međunarodnog autoriteta, jedina garancija mira, već je obrnuto – upravo zato što je republikanizam obavezujući normativni zahtev, mir ne može biti ostvaren u svetskoj državi. Nepokolebljiva vera u umni napredak posredstvom autonomije pojedinaca i naroda, a posebno čovečanstva jeste osnova nepovredivosti suvereniteta države, kojoj se zato ne sme nametati implementacija bilo kakvih pravnih normi. Kada bi ljudska prava bila deo statutarnog prava republike, ona bi morala biti rezultat zakonodavnog procesa volje jednog naroda. Ona bi možda u svakoj državi bila drugačije formulisana, u zavisnosti od stepena u kojoj se državno uređenje približilo republikanskom, zatim od stupnja civilizacijske, kulturne i moralne svesti određenog naroda, od njegove religije i običaja, jednom rečju, od osobenosti konkretne političke zajednice.

Za razliku od brojnih karakteristika koje ljudska prava štite, prema Kantovom mišljenju, *um* je jedino ontološko svojstvo čovečanstva čiji razvoj i kultivaciju treba ne samo štiti, nego i podsticati. Zato je svrha istorije čovečanstva da se u čoveku sasvim razviju “one prirodne obdarenosti koje su usmerene na upotrebu njegovog uma.”⁵⁹ Ova regulativna ideja, kojom priroda vodi istorijski tok i evoluciju slobode (moraliteta) čovečanstva, treba da bude ishodište svih ljudskih nastojanja, kako bi nagonско delanje postupno zamenjivalo delanje u skladu sa zakonima i svrhama koje postavlja um.⁶⁰ Upravo je ovo razlog zbog koga Kant zabranjuje paternalizam⁶¹ i intervencionizam, razlog zbog kojeg je princip prava formalni prin-

58 Ibid.

59 Imanuel Kant, *Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 27 – 41, str. 30.

60 Urođene dispozicije čoveka Kant je podelio u tri grupe: 1. sklonost ka životinjstvu čoveka kao živog bića, 2. sklonost ka ljudstvu, kao živog i umnog bića, 3. sklonost čoveka ka ličnosti, kao umnog i istovremeno računljivog bića. Sve tri sklonosti imaju svoju funkciju i nužne su za održanje i unapređenje čoveka. Ipak, postepenim napretkom ljudskog roda, treća sklonost – kao prijemčivost za poštovanje moralnog zakona, bi trebala da prevlada ostale dve i da postane osnovni odredbeni razlog volje. Imanuel Kant, *Religija unutar granica čistog uma*, Bigz, Beograd, 1990, str. 25 – 49.

61 „Vlast koja bi bila izgrađena na principu dobrohotnosti prema narodu, kao što je očeva prema

cip⁶², a pojmovi javnosti i republikanizma nemaju deskriptivnu, već snažnu normativnu, preskriptivnu funkciju.

Zbog navedenih razloga, prema rezultatima ovog ogleada artikulacija prava sa posebnim statusom, ljudskih prava, moguća je jedino na nivou pojedinačne države, u okviru njene kulture, religije i stupnja civilizacijskog napretka. Ljudska prava na globalnom nivou, kao sadržinski definisane pravne norme, ne bi bila univerzalna i neutuđiva.

Zaključak: ljudska prava kao regulativni principi međunarodnog prava

Sloboda je, prema Kantovom stanovištu, jedino prirodeno pravo jer je ona uslov mogućnosti svakog praktičkog i moralnog delanja. Ona je zato apriorni, univerzalni i neutuđivi, princip građanskog stanja. Uslov da sloboda jednog može postojati sa slobodom drugih po opštem zakonu, tiče se prevashodno mogućnosti prestupa, tj. prisile koja analitički sledi iz prava: ako neko onemogućava drugog da bude slobodan, trpeće kaznu koja će mu umanjiti slobodu srazmerno prestupu. Sloboda ne može biti zakon jer je ona uslov mogućnosti svakog zakona, a nijedno drugo pravo nije prirodeno pravo jer ne važi apsolutno za sve ljude: svaka specifikacija je statutarno pravo, koje propisuje pravila generalno a ne univerzalno,⁶³ dakle, empirijski, za određenu grupu ljudi ili državu koja je takvo pravo propisala

deci, tj. *očinska vlast (imperium paternale)*, u kojoj su podanici prisiljeni da se ponašaju samo pasivno, kao nedorasla deca koja ne mogu razlikovati šta im je istinski korisno ili štetno, nego moraju čekati kako na sud poglavara države o tome na koji način oni *treba* da budu srećni, tako i na poglavarevu dobrotu da on hoće njihovu sreću: takva vlast je najveći *despotizam* koji se može zamisliti (uređenje koje ukida svaku slobodu podanika, koji onda uopšte i nemaju nikakva prava).“ Imanuel Kant, *O uobičajenoj izreci: to bi u teoriji moglo biti ispravno, ali ne vredi za praksu*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 89 – 123, str. 103.

62 Prema Kantovom stanovištu, očuvanje autonomije i dostojanstva moguće je jedino ukoliko je opseg zabranjenih radnji određen formalno i ako se tiče slobode postupanja. To znači da, suprotno ljudskim pravima koje štite povlašćene grupe ljudi, čovek nema *pravo* na bilo kakve privilegije, kakve bi sledile iz principa solidarnosti i ravnopravnosti. Svaka inicijalna nejednakost, svako povlašćivanje jednog grupi ljudi, za njega je nepravedno: ako su svi ljudi slobodni, onda su oni i jednaki. Sve nejednakosti posledica su truda, rada, zalaganja, ali i sreće pojedinaca. Intervencija vlasti nad inicijalnom jednakošću predstavlja uskraćivanje slobode izvesnom broju ljudi, kao i paternalističke intencije koje su, prema Kantu, najnepravednije, jer uslov da neostvarene ljude još uvek posmatramo kao moralne delatnike jeste upravo da oni snose odgovornost za svoj neuspeh.

63 Kod Kanta postoji ova distinkcija: univerzalni zakoni su „opštevažeći“, a generalni „važe uopšte“. Imanuel Kant, *Večni mir. Filozofski nacrt*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 135 – 171, str. 141.

nekim pravnim aktom. Reći da imamo pravo na slobodu znači reći imamo „pravo na pravo“⁶⁴: to je ništa drugo nego uvažavanje ljudi kao bića koja delaju, kao moralnih bića, kojima je sloboda transcendentalna pretpostavka postupanja. Dakle, prirodno pravo ljude određuje kao praktična bića.

Izuzev prirodnog prava na slobodu, kako ga Kant razume, ljudska prava koja danas postoje, nisu neophodna zbog samog života i delanja, već zbog dobrog života, pa zato ona niti su nužna, niti opšta, neotuđiva i univerzalna. Ona spadaju u civilizacijska postignuća. Kao antička kosmopolitska prava, ona su uvek bila zahtevi *protiv* određene države i samovolje vlasti. Danas ona štite određene interese pojedinaca, interese koje ugrožava i država, ali i drugi ljudi. Ipak, činjenica da je Kant podanicima odrekao svako pravo na pobunu protiv vladara, ipak svedoči da njegova prirodna prava nisu bila zamišljena kao prava starih kosmopolita, niti kao savremena prava ljudskih prava. Ona su transcendentalni principi građanskog stanja i preduslov približavanja krajnjem cilju čovečanstva: putem prosvećivanja, razvoja racionalnosti, preko uvećanja moralnosti do potpunog razvoja svih umnih sposobnosti.⁶⁵

Kao moralne norme ljudska prava su transcendencija tj. regulativni principi, ideali, ali kao realnost ona su zakoni, konstitutivni principi, čime gube svoju idealnu prirodu. Jedino regulativni principi doprinose razvoju uma i morala, jer je u njima prisutna samo preskripcija, a čovek je obavezan sam da presuđuje u konkretnim situacijama. Oni su proizvod normativne univerzalizacije (ljudska prava kao isključivo moralne norme koje propisuju kako bi ljudi *trebalo da* budu tretirani), dok su kao juridički zakoni rezultat empirijske generalizacije: posledica su dogovora država, oslikavaju državne interese i postaju sredstvo legitimizacije državnog suvereniteta. Univerzalna čovečnost empirijski ne postoji, pa zato Kant i tvrdi da „metafizika morala ne može biti zasnovana na antropologiji“.⁶⁶

64 Videti: Jovan Babić, *Dužnost da se ne laže – savršena ali ne i juridička dužnost*, u zborniku: *Protiv proizvoljnosti – Kantova metafizička načela o pravu posle dva veka*, priredili: Danilo N. Basta i Peter Volf, Pravni fakultet Beograd i Geteov institut Beograd, 1997, str. 66.

65 Zato Kant kaže: „*Priroda je htela da čovek sve što izlazi iz okvira mehaničkog uređenja njegovog životinjskog bivstvovanja stvori potpuno sam iz sebe, i da ne stekne nikakvo drugo blaženstvo niti savršenstvo do ono koje je, oslobođen instinkta, sam sebi stvorio vlastitim umom. (...) ...kao da je želela da kada se čovek jednog dana svojim trudom bude izdigao iz najvećeg divljaštva do najveće spretnosti, unutrašnjeg savršenstva u načinu mišljenja, a time (ukoliko je to na zemlji moguće) do blaženstva, zasluga za to bude samo njegova i da za to jedino sebi ima da zahvali, baš kao da joj je više bilo stalo do toga da on umom sam sebe ceni nego da se dobro oseća.*“ Imanuel Kant, *Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka*, Um i sloboda, Posebno izdanje časopisa „Ideje“, Beograd, 1974, str. 27 – 41, str. 31.

66 Imanuel Kant, *Metafizika morala*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993, str. 19.

Kao opštevažeći moralni principi ljudska prava imaju regulativnu ulogu i jedino se tada o njima može govoriti kao o univerzalnim dužnostima čoveka prema drugim ljudima, kao i dužnosti vlasti prema sopstvenim građanima. Međutim, ako ljudska prava smatramo juridičkim zakonima i ako ona jesu statutarno pravo jednog naroda, onda mogu uticati na razvoj kulture, civilizacije, mogu biti preduslov za razvoj skrivenih moralnih obdarenosti pojedinaca i pokazatelj da čovečanstvo ne prestano napreduje ka svojoj krajnjoj svrsi. Takvo statutarno pravo bi bilo indikator da su se politička načela sve više približila apstraktnim normativnim principima i idealu koji pojedince i narode, putem kulture i civilizacije, vodi ka miru. No, mir je ipak poslednji, nužan i dovoljan, uslov mogućnosti napretka moralnosti u svetu.

Jelena Govedarica
Beograd

Jelena Govedarica

**Aporia of Human Rights
from the Perspective of Kant's Political Philosophy**

(Summary)

Ontological dualism of human rights, their ideal and real aspect, is what makes them paradoxical. Having this dual nature, do human rights serve to "moralize" or "civilize" people? Analyzing the basic concepts of Kant's philosophy of public law and history, the author concludes that the term "moral rights" is contradictory, that one cannot talk about them in both senses simultaneously and avoid the paradox. If we regard them as juridical law, human rights play a constitutive role in the legislation of a particular country and what analytically follows is the law as coercion. However, if we understand them as moral laws, they will not be regarded as coercion and their function will be strictly regulative.

KEY WORDS: Kant, human rights, law, right, moral